

PIOTR GŁUSZKOWSKI

*Institut Rusycystyki Uniwersytetu Warszawskiego
Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu
i Porozumienia, Warszawa*

POLSKO-ROSYJSKIE STOSUNKI W XIX W. WE WSPÓŁCZESNEJ ROSYJSKIEJ HISTORIOGRAFII

Historia Polski jest nierozzerwalnie związana z historią Rosji. Najlepszym tego przykładem jest wiek XIX, kiedy to znaczna część ziem polskich była częścią Cesarstwa Rosyjskiego. Rosyjscy badacze od wielu lat pracują na źródłach ważnych dla historii Polski, dzięki czemu powstaje wiele istotnych prac na temat polsko-rosyjskich relacji. Stwierdzenie to brzmi jak truizm, jednak trzeba je przypominać, gdyż niestety większość rosyjskich książek i artykułów dotyczących polsko-rosyjskich stosunków w XIX w. z różnych względów jest nieznana polskim historykom.

W polskiej historiografii wiek XIX nie wzbudza już takiego zainteresowania jak 25 lat temu. Przyczyny tego są przynajmniej dwie. Przede wszystkim od 1990 r. zarówno w Polsce, jak i w nieporównywalnie mniejszym zakresie w Rosji odtajniono wiele materiałów archiwalnych i ułatwiono do nich dostęp, co automatycznie zlikwidowało bariery w badaniu historii stosunków polsko-sowieckich. Wybierane przez historyków tematy nie podlegają już cenzurze, a oni sami nie muszą używać ezopowego języka. Po drugie historia najnowsza lub, bardziej uogólniając, historia ostatniego wieku wzbudza obecnie największe zainteresowanie i w związku z tym zajmuje się nią coraz większa liczba historyków, a brak nam specjalistów od XIX w. Według Jerzego Borejszy jest „to wynik *elephantiasis*, na którą zapadła nowa polityka historyczna po 1989 roku, gubiąc często proporcje, ważne tematy i prawdę historyczną”¹. Mimo tego zastanawiające jest, jak szybko spadło zainteresowanie wiekiem XIX. Na liczne tematy dotyczące polsko-rosyjskich stosunków XIX w. można dziś spojrzeć

---

¹ J. W. Borejsza, *Przed dwusetną rocznicą powstania styczniowego*, „Przegląd Polityczny” 2013, nr 117.

inaczej niż 50 lat temu. Wielu historyków zapomina, że w okresie PRL ideologicznej deformacji podlegały nie tylko badania stosunków polsko-sowieckich, ale również i polsko-rosyjskich².

Rosyjscy historycy wciąż chętnie zajmują się wiekiem XIX. Jest to okres wielkości Cesarstwa Rosyjskiego rozciągającego się od Kalisza aż po Władywostok i Grozny. Przez cały XIX w. Rosja była najpotężniejszym lub jednym z dwóch–trzech najpotężniejszych państw świata, nie należy się więc dziwić, że w czasach, kiedy władze Federacji Rosyjskiej próbują odbudować swą imperialną pozycję, rosyjscy historycy chętnie opisują okres sławy z własnej historii³.

Rosyjscy badacze XIX w., zajmując się historią ojczystą, bardzo często poruszają „kwestię polską”. Mam tu na myśli nie tylko historyków zajmujących się dziejami Polski, ale również historyków zajmujących się *stricte* historią Rosji (*otieczestwienna istorija*). W XIX w. Polacy byli drugim co do liczebności narodem zamieszkującym Cesarstwo Rosyjskie. Wieloma tematami dotyczącymi historii Rosji XIX w. nie sposób zajmować się bez poruszenia „sprawy polskiej”. Wystarczy wspomnieć, że Królestwo Polskie było jednym z najlepiej rozwiniętych regionów imperium, Polacy należeli do najbardziej wykształconych poddanych cara, często piastowali ważne stanowiska państwowe, a jeszcze częściej uczestniczyli w buntach i spiskach przeciwko caratowi.

Artykuł niniejszy ma na celu przybliżyć najważniejsze prace dotyczące historii Polski i stosunków polsko-rosyjskich w XIX w. powstałe w Rosji w latach 1999–2014. Rok 1999 nie jest wybrany przypadkowo, gdyż właśnie wtedy Władimir Putin (Vladimir Vladimirovič Putin) został wybrany na stanowisko prezydenta Rosji. 15 lat jego rządów to okres, w którym państwo jest szczególnie mocno zaangażowane w kształtowanie pamięci historycznej społeczeństwa Federacji Rosyjskiej.

Tak w PRL, jak i w Związku Sowieckim badania nad historią polsko-rosyjskich stosunków podlegały silnej ideologicznej deformacji. Wraz z upadkiem ZSRS przed rosyjskimi historykami otworzyły się nowe możliwości badawcze. Z drugiej strony radykalnie zmniejszyło się zainteresowanie stosunkami polsko-rosyjskimi w XIX w. Polska przestała być dla

---

² W. i R. Śliwowsy, *Rosja nasza miłość*, Warszawa 2008, s. 403–462.

³ Rosyjskie instytucje badawcze w zdecydowanej większości zignorowały 150. rocznicę przegranej wojny krymskiej. W Rosji nie zorganizowano żadnej poważnej konferencji, która upamiętniłaby to wydarzenie. Także przy okazji stulecia wybuchu I wojny światowej rosyjscy historycy zwracają uwagę przede wszystkim na zwycięstwa rosyjskiej armii, a nie na przyczyny porażki. Dobrym przykładem jest pomnik, który został odsłonięty na Pokłonnej Górze w Moskwie, i dziesiątki stron opisujące zwycięstwa Rosjan w I wojnie światowej.

Rosjan oknem na Zachód. Przez wiele lat rosyjska nauka miała problem z kształceniem młodych badaczy historii i kultury polskiej, gdyż nie widzieli oni perspektyw w zgłębianiu „kwestii polskiej”. Andrzej de Lazari tłumaczył tę sytuację w 2004 r.: „Rosjanie trudno radzą sobie z własną historią. Nie należy się więc dziwić, że historia polsko-rosyjska nie jest dla nich ważnym problemem. Sentymenty wobec Polski zachowała jedynie garstka inteligencji, której kiedyś imponowała polska «Solidarność» i walka «o wolność naszą i waszą». Mało jest również w Rosji «polonofobów». «Sprawa polska» przestała być «sprawą rosyjską»”⁴. Sytuacja ta zaczęła powoli zmieniać się kilka lat temu, kiedy to młodzi badacze zaczęli zdawać sobie sprawę, jak ważną rolę odrywali Polacy w imperium. Najlepsi rosyjscy historycy XIX w. świetnie rozumieją, że historia Cesarstwa Rosyjskiego bez „sprawy polskiej” będzie historią niepełną⁵.

Niestety od przeszło 20 lat nie udało się nam rozwiązać problemu przepływu nowości historycznych pomiędzy Polską i Rosją. Dotyczy to nie tylko artykułów, książek, ale nawet informacji o podejmowanych projektach badawczych i konferencjach naukowych dotyczących polsko-rosyjskiej problematyki. Nie jest to jedynie problem badaczy XIX w., ale również historyków innych epok, a nawet całej polskiej humanistyki. Nawet najbardziej znane rosyjskie czasopisma historyczne⁶ nie docierają do Polski lub są dostępne tylko w śladowych ilościach. Niestety większość rosyjskich historycznych periodyków nie posiada jeszcze elektronicznego wydania. Jeszcze gorzej wygląda sytuacja z książkami, które w Rosji są wydawane często w bardzo małych nakładach: 200–300 egzemplarzy. Książki te z reguły nie są znane polskim specjalistom. Często nie docierają nawet do zainteresowanych osób w samej Rosji. Co więcej, nie wszystkie prace są dostępne w rosyjskich księgarniach internetowych. Zdarza się, że książki rozprowadzane są głównie przez samych autorów! Wielu rosyjskich historyków zajmujących się polsko-rosyjskimi stosunkami ma w Polsce przyjaciół i znajomych, którym po prostu wręcza swoje prace. W ten sposób krąg osób, który może dotrzeć do danej publikacji, jest zawężony do kilku badaczy. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, która jest zdecydowanie najlepiej zaopatrzoną w Polsce w nowości książkowe z Rosji instytucją, nie posiada wielu ważnych pozycji dotyczących historii Polski.

W Rosji w dużym kilkutyśięcznym nakładzie wychodzą jedynie książki popularnonaukowe, które najczęściej nie przedstawiają żadnej naukowej

⁴ A. de Lazari, *Wstęp*, w: *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. idem, Warszawa 2006, s. 20.

⁵ W. Kutiawin, *Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej*, w: *Katalog wzajemnych uprzedzeń*, s. 411–440.

⁶ „Славяноведение”, „Российская история”, „Родина”.

wartości i często są pisane z antypolskim zacięciem. Część z tych prac dotyczy całej historii Polski, jednak główny nacisk położony jest na XIX i XX w.⁷ Inne dotyczą konkretnych ważnych historycznych postaci, które w jakiś sposób były związane z Polską i Polakami, jak Aleksander Puszkina, Aleksander I czy chociażby Mikołaj I, który w ostatnim dziesięcioleciu stał się przedmiotem wzmożonego zainteresowania badaczy. Przez wielu rosyjskich historyków jest on przedstawiany jako mądry i sprawiedliwy car, pod którego panowaniem Rosja osiągnęła swoje największe sukcesy. Opisuując panowanie Mikołaja I, nie sposób pominąć jego stosunku do Polaków i powstania listopadowego. Z jego popularnonaukowej biografii z 2010 r. wynika, że Polacy byli niewdzięcznikami, którzy nie potrafili docenić carskiej łaski, za co w rezultacie spotkała ich zasłużona kara⁸. W innych nowych biografiach również przeważa myśl o wywrotowym charakterze Polaków, buntujących się przeciwko pokojowo nastawionemu carowi⁹, choć zdarzają się też wznowienia prac poddających krytyce politykę tego władcy (również względem Polaków)¹⁰.

Bezdykusyjnym liderem w badaniach nad historią Polski XIX w. pozostaje od wielu lat Instytut Słowianoznawstwa Rosyjskiej Akademii Nauk¹¹. W ramach instytutu działa kierowany przez Borisa Nosowa (Boris Vladimirovič Nosov) Zakład Historii Słowiańskich Narodów Centralnej Europy w Nowożytności (Otdel istorii slavânskikh narodov Central'noj Evropy v Novoe vremâ), którego jednym z głównych kierunków badań jest historia polsko-rosyjskich stosunków w XIX w. Instytut Słowianoznawstwa stara się zajmować tą tematyką kompleksowo. Najlepszym tego przykładem jest niedawno wydana zbiorowa monografia poświęcona stosunkom Królestwa Polskiego z Cesarstwem Rosyjskim¹². Praca ta ma na celu przybliżyć rosyjskiemu czytelnikowi Królestwo Polskie, wyjaśnić fenomen polsko-rosyjskiego eksperymentu zbliżenia na tle prawnym, społecznym i kulturalnym. Książka przeznaczona jest dla szerokiego grona odbiorców: zarówno laików chcących poznać podstawy wiedzy o Królestwie Polskim, jak i profesjonalnych historyków. Praca w kompleksowy sposób wyjaśnia zasady funkcjonowania teoretycznie niezależnego Królestwa konstytucyjnego, istniejącego w ramach impe-

⁷ Н.Н. Малишевский, *Польша против Российской Империи: история противостояния*, Москва 2012; А. Широкоград, *Непримирное соседство*, Москва 2011; idem, *Русь и Польша. Тысячелетняя вендетта*, Москва 2011.

⁸ А. Тюрин, *Правда о Николае I*, Москва 2010, s. 113–167.

⁹ А.Н. Боханов, *Николай I*, Москва 2008, s. 196–206.

¹⁰ М.А. Полиевктов, *Николай I*, Москва 2008, s. 111–134.

¹¹ Wcześniej Instytut Słowianoznawstwa i Bałkanistyki RAN.

¹² *Польша и Россия в первой трети XIX века. Из истории автономного Королевства Польского. 1815–1830*, ред. С.М.Фалькович, Москва 2010.

rium, a także problemy, z jakimi musieli zmagać się Polacy. W przypadku autorów tej zbiorowej monografii: Swietłana Falkowicz (Svetlana Mihajlovna Fal'kovič) (główny redaktor), Galina Makarowa (Galina Vasil'evna Makarova), B. Nosow, Ludmiła Marniej (Lûdmila Petrovna Marnej), Olga Kasztanowa (Ol'ga Sergeevna Kaštanova), Natalija Fiłatowa (Nataliâ Martovna Filatova) trudno mówić o rosyjskim punkcie widzenia na sprawy polskie, gdyż ich spojrzenie niewiele różni się od naszego. Duże wrażenie sprawia także wykorzystana przez autorów najnowsza polska literatura przedmiotu. Polski czytelnik z pewnością z pracy zatytułowanej *Polša i Rossiâ v peršoj treti XIX veka* chciałby się więcej dowiedzieć o stosunkach panujących pomiędzy Królestwem i Cesarstwem. Jedyne ostatni rozdział pióra N. Fiłatowej pokazuje stosunek rosyjskich elit do Królestwa Polskiego i do samych Polaków. Autorka trafnie zauważa, że wbrew poglądom licznych orędowników polsko-rosyjskiego zbliżenia zdecydowana większość Rosjan nie rozumiała, dlaczego Polacy — niedawni wrogowie Rosji — otrzymali konstytucję i własne państwo. Przyczyny fiaska współpracy tkwiły, zdaniem Fiłatowej nie tylko w nieudolnej polityce władz carskiej administracji w Królestwie Polskim, ale i w poprzedzonych historycznym doświadczeniem wzajemnych stosunkach dwóch narodów; kryły się one również w innym kulturowym „zaprogramowaniu”, były zależne od skomplikowanych mechanizmów narodowej psychologii. Właśnie w narodowej mentalności — przekonuje — w historycznie ukształtowanych narodowych przesądach i stereotypach kryje się klucz do wzajemnego zrozumienia, którego brak przeszkadza w prawdziwym zbliżeniu się Polaków i Rosjan¹³. Bez wątpienia jest to jedna z najważniejszych prac o Królestwie Polskim, jakie powstały w Rosji w ostatnich latach. Cieszy, iż autorzy planują opracować w kilku analogicznych tomach cały XIX w.

Nowością na rynku książkowym jest zbiór artykułów jednej z najbardziej znanych i utytułowanych polonistek — S. Falkowicz, który jest swego rodzaju *opus magnum* podsumowującym jej wieloletnie badania nad historią stosunków polsko-rosyjskich¹⁴. W pracy znajdujemy także kilka artykułów o stosunkach polsko-sowieckich. We wspomnianym Zakładzie IS RAN pracuje również Marija Kriśań (Mariâ Alekseevna Kriśań'), która ma na swym koncie monografię wydaną w Polsce¹⁵. Kriśań od kilku lat

¹³ Н. М. Филатова, *Русское общество и Королевство Польское в 1815–1830 гг.*, в: *Польша и Россия в первой трети XIX века*, s. 510; eadem, *Император Александр в отражении польской литературы*, в: *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, red. М. Волос, С. Гжибовский, В. А. Хорев, Москва 2011, s. 115–139.

¹⁴ С. М. Фалькович, *Исследования по истории Польши и российско-польских общественных и культурных связей*, Москва 2012.

¹⁵ М. Криśаń, *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX — początku XX wieku*, Warszawa 2008.

zajmuje się głównie tłumaczeniami. W ostatnich latach przybliżyła rosyjskim czytelnikom pracę Daniela Beauvois *Trójkąt ukraiński – szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793–1914* dotyczącą m.in. stosunków polsko-rosyjskich¹⁶. M. Kriśań jest również autorką pierwszego tomu przeszło dziewięćsetstronicowej historii Polski wydanej pod redakcją znanej polonistki Albiny Noskowej (Al'bina Fedorovna Noskova)¹⁷. W swym szkicu zwraca ona szczególną uwagę na podziały ideowe polskich partii przed odzyskaniem niepodległości.

Równie ważnym zagadnieniem dla historii polsko-rosyjskich stosunków zajmuje się L. Marniej – badaczka historii Polski specjalizująca się w historii gospodarczej¹⁸. Wydaje się, że dziś nikt nie ma wątpliwości, iż polityka finansowa Petersburga w olbrzymim stopniu determinowała sytuację w Królestwie Polskim, co dobrze widać na przykładzie lat 1815–1830, kiedy to wprowadzano kolejne bariery celne. Marniej w roku 2009 wydała monografię o polityce finansowej ministra finansów Cesarstwa Rosyjskiego Dmitrija Gur'jewa (Dmitrij Aleksandrovič Gur'ev), która może dać nam odpowiedź na wiele pytań dotyczących finansów Królestwa Polskiego¹⁹.

W innych zakładach IS RAN pracuje cała grupa badaczy zajmujących się historią, kulturą i literaturą polską, w tym również polsko-rosyjskimi stosunkami w XIX w. Szczególnie ważne wydają mi się projekty podjęte przez zmarłego w 2012 r. Wiktora Choriewa (Viktor Aleksandrovič Chorrev), który w ostatnich latach intensywnie zajmował się polsko-rosyjską imagologią, podkreślając znaczenie stereotypów w zrozumieniu wzajemnych stosunków. W tym celu niemalże co roku organizował konferencje, na które zapraszał historyków, historyków literatury i historyków idei z Polski, Rosji i państw trzecich. Stworzona przez niego grupa (W. Choriew, Ludmiła Safronowa (Ludmila A. Safronova), Irina Adelgeim (Irina Evgen'evna Adel'gejm), Marija Leskinen (Mariâ Vojttovna Leskinen) i Wiktorija Moczałowa (Viktoriâ Valentinovna Močalova)) wspólnie z Instytutem Badań Literackich PAN prowadziła cykl badań zatytułowany „Rosyjsko-polskie literackie i kulturalne związki w europejskim kontekście. Wzajemne spojrzenie w literaturze i kulturze. (Русско-поль-

¹⁶ Д. Бовуа, *Гордиев узел Российской империи: Власть, шляха и народ на Правобережной Украине (1793–1914)*, Москва 2011 (oryg. franc. 1983, 1993, 2003).

¹⁷ Польша в XX веке. Очерки политической истории, red. А. Ф. Носкова, Москва 2013.

¹⁸ Л. П. Марней, *Торговая политика России и Королевства Польского после Венского конгресса, 1815–1819 годы*, „Славяноведение” 2001, 3; eadem, *Особенности торговой политики России и Королевства Польского в 20-е годы XIX века*, „Славяноведение” 2005, 1.

¹⁹ Л. П. Марней, Д. А. Гурьев и финансовая политика России в начале XIX в., Москва 2009.

ские литературные и культурные связи в европейском контексте. Взаимное видение в литературе и культуре)”. Ukazało się kilka zbiorów z materiałami podsumowującymi wspólne działania²⁰ oraz monografia pomysłodawcy spotkania²¹. Należy szczególnie podkreślić wysiłek M. Leskinen, która podjęła się w swej habilitacyjnej rozprawie studiów porównawczych nad stosunkiem Cesarstwa Rosyjskiego do kwestii polskiej i fińskiej. Praca ta powinna szczególnie zainteresować polskich historyków, gdyż pokazuje, jak różniła się polityka Petersburga względem Polaków i Finów.

Od wielu lat liderami wśród rosyjskich badaczy dziejów Polski w XIX w. pozostają Leonid Gorizontow (Leonid Efremovič Gorizontov) i Aleksiej I. Miller (Aleksej Il’ič Miller)²². Obaj historycy często przyjeżdżają do Polski z odczytami, uczestniczą w konferencjach i publikują swoje teksty²³. Niestety najważniejsze ich prace są do dziś nieprzetłumaczone na jęz. polski, a w związku z tym nieznanie historykom znad Wisły.

W 1999 r. Gorizontow wydał książkę opowiadającą o wzajemnych relacjach pomiędzy Polakami i Rosjanami w XIX w.²⁴ Praca ta na tyle szeroko przedstawia sytuację Polaków w Rosji i Rosjan w Polsce, że do dziś jest punktem wyjścia badań wszystkich młodych rosyjskich badaczy dziejów Polski w XIX stuleciu²⁵. Wkład Gorizontowa w badania nad

²⁰ *Поляки и русские в глазах друг друга*, red. В. А. Хорев, Москва 2000; *Россия — Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, red. В. А. Хорев, Москва 2002; *Миф Европы в литературе и культуре Польши и России*, red. М. В. Лескинен, В. А. Хорев, Москва 2004; *Творчество Витольда Гомбровича и европейская культура*, red. М. В. Лескинен, В. А. Хорев, Москва 2006; *Адам Мицкевич и польский романтизм в русской культуре*, red. Н. М. Филатова, Е. З. Цыбенко, В. А. Хорев, Москва 2007; *Творчество Болеслава Пруса и его связи с русской культурой*, red. М. В. Лескинен, В. А. Хорев, Москва 2007.

²¹ В. А. Хорев, *Польша и поляки глазами русских литераторов: Имагологические очерки*, Москва 2005.

²² Syn Ilji Millera, wybitnego sowieckiego historyka-polonisty, który wraz z Władimirem Dżakowem i Stefanem Kieniewiczem stworzył tzw. zieloną serię traktującą o polsko-rosyjskich stosunkach w XIX w.

²³ L. Gorizontow, *Rzut oka na rosyjską historiografię polskich powstań XIX wieku*, w: *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 415–425; idem, *Stosunki polsko-rosyjskie w XIX wieku i ich współczesne echa. Doświadczenia badawcze, refleksje historiograficzne*, w: *Widziane z zewnątrz. I Kongres Zagranicznych Badaczy Dziejów Polski, Kraków, 28–30 czerwca 2007 r.*, red. M. Baczkowski i in., t. 2, Warszawa 2011, s. 53–64; idem, *Aleksander Hercen jako historyk współczesności. Wątki polskie*, w: *Мысль и словом, Polsko-rosyjski dyskurs ideowy XIX wieku*, red. Ł. Adamski, S. Dębski, Warszawa 2014, s. 65–82.

²⁴ Л. Е. Горизонтов, *Парадоксы имперской политики: поляки в России и русские в Польше*, Москва 1999.

²⁵ Idem, *Источниковедение российско-польского исторического пограничья XIX века: опыт и перспективы изучения*, w: *Сотрудничество российских и польских историков: достижения, проблемы, перспективы. Изучение и публикация исторических*

polско-rosyjskimi stosunkami w XIX w. nie ogranicza się tylko do własnych publikacji. Godne odnotowania są również prace jego uczniów, w większości poświęcone również polsko-rosyjskiej problematyce XIX w. W 2010 r. swój doktorat o narodowych ruchach w Galicji w latach 1898–1914 obroniła Marija Kłopowa (Mariâ Ęduardovna Klopova)²⁶. W swej pracy skoncentrowała się na stosunku Rosji i Austro-Węgiei do ukraińskiego ruchu narodowego. Zajmując się tą kwestią, poruszyła również zagadnienie relacji pomiędzy Polakami i Ukraińcami oraz ich stosunek do obu imperiów. Inna uczennica Gorizontowa wydała swój doktorat, w którym m.in. bada stosunek do Polaków Antona Budziłowicza (Anton Semenovič Budilovič), wykładowcy na cesarskim uniwersytecie w Warszawie w latach 1881–1892²⁷.

Nie mniejszy dorobek w zakresie badań nad polsko-rosyjskimi stosunkami XIX w. posiada A. Miller. Wyjątkowo ważna książka wyszła pod redakcją jego i Michaiła Dołbiłowa (Mihail Dmitrievič Dolbilov) w 2007 r. w poczytnej serii „Kresy rosyjskiego imperium”. Książka *Zapadnye okrainy Rossijskoj imperii*²⁸ pokazuje, że ziemie zabrane Rzeczypospolitej Polskiej były przez cały XIX w. najlepiej ekonomicznie rozwiniętą częścią Cesarstwa. Obszar ten wyprzedzał inne ziemie imperium nie tylko w zakresie społeczno-ekonomicznym, ale również pod względem intensywności politycznych procesów. Autorzy monografii skoncentrowali się na przedstawieniu zmagają toczonych pomiędzy polską i rosyjską ideą narodową, polskim i rosyjskim pomysłem na stworzenie narodu na tym właśnie obszarze. W efekcie tej walki władze (zarówno te w Petersburgu, jak i lokalne) musiały zmierzyć się z ruchami narodowymi różnych etnicznych mniejszości, nie tylko Polaków, ale również Litwinów, Ukraińców i Białorusinów. Ważna z punktu widzenia historii Polski jest też książka Millera o „kwestii ukraińskiej”²⁹ oraz inna jego praca, w której

---

источников в России и Польше, red. Н. А. Макаров, Москва 2011, s. 140–146; idem, *Служить или не служить империи? Поляки в России XIX в.*, w: *Русско-польские языковые, литературные и культурные контакты*, s. 297–305.

²⁶ М. Э. Клопова, *Украинское движение в восточнославянских землях империи Габсбургов как фактор австро-российских отношений в начале XX в.*, w: *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*, red. Л. Е. Горизонтов, Москва 2005; eadem, *Защита на Днестре и Сане. Русское дело и его судьба накануне Первой мировой войны*, „Родина” 2010, 3, s. 88–93.

²⁷ О. А. Фомичева, А. С. Будилович. *Деятельность в национальных регионах пореформенной Российской империи*, Санкт-Петербург 2014; О. А. Никифорова (Фомичева), *Образовательная и политическая деятельность А. С. Будиловича в Царстве Польском (1881–1892 гг.)*, „Славяноведение” 2011, 3, s. 90–97.

²⁸ *Западные окраины Российской империи*, red. М. Долбилов, А. Миллер, Москва 2007.

²⁹ А. И. Миллер, „Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.), Санкт-Петербург 2000.

porusza problemy stosunku władzy do mniejszości narodowych, asymilacji i akulturacji³⁰.

Na największym rosyjskim uniwersytecie — Moskiewskim Państwowym Uniwersytecie im. Michaiła Łomonosowa badania nad stosunkami polsko-rosyjskimi tradycyjnie rozwijają się w Katedrze Słowian Południowych i Zachodnich. Studia nad historią Polski XIX w. nie są obecnie tak intensywne jak w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, co nie oznacza, że nikt nie interesuje się tą problematyką. Najlepszym tego przykładem jest pierwsza rosyjska biografia Józefa Piłsudskiego napisana przez wybitnego specjalistę od spraw polsko-sowieckich Giennadija Matwiejewa (Gennadij Filippovič Matveev)³¹. Autorem innej ważnej książki jest Jurij Borisionok (Ūrij Arkad'evič Borisënok). Napisał on pracę o stosunku Michała Bakunina (Mihail Aleksandrovič Bakunin) do Polski³². Jego wkład w poznanie wpływów Bakunina na polski ruch rewolucyjny docenia polski biograf rosyjskiego anarchisty³³. Borisionok do końca 2014 r. był również głównym redaktorem najpopularniejszego rosyjskiego czasopisma historycznego „Rodina”, w którym nie tylko publikował swoje teksty dotyczące historii Polski, ale również chętnie zapraszał do współpracy polonistów i historyków z Polski. W roku 2010 po raz kolejny ukazał się specjalny polski numer miesięcznika. Oficjalnym powodem była 600. rocznica bitwy pod Grunwaldem, jednak w numerze znalazły się też liczne materiały polskich i rosyjskich historyków dotyczące stosunków polsko-rosyjskich w XIX w.³⁴ Warte zauważenia są również prace młodych historyków, absolwentów Moskiewskiego Uniwersytetu Państwowego (MGU), np. Walerii Pierżynskiej (Valeriâ Aleksandrovna Peržinskaâ)³⁵ zajmującej się rodzinnymi koligacjami polskiej szlachty z południowo-wschodniej części Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XIX w., a także Aleksandra Susłowa (Aleksandr Gennad'evič Suslov), który bada wpływ powieści Henryka Sienkiewicza na rozwój świadomości narodowej Polaków³⁶.

³⁰ Idem, *Империя Романовых и национализм*, Москва 2008.

³¹ Г. Матвеев, *Пилсудский*, Москва 2008.

³² М. Ю. Борисёнок, *Михаил Бакунин и „польская интрига”. 1840-е годы*, Москва 2001.

³³ A. Kamiński, *Michał Bakunin. Życie i myśl*, t. 1–2, Wrocław 2012–2013.

³⁴ Л. Аржакова, „Горнило польских козней...”, „Родина” 2010, 7; Е. Лопатниа, „Сблизить... с общеимперскою жизнью”, „Родина” 2010, 7.

³⁵ В. Пержинская, *Выйти замуж через окно. Брачные обычаи польской шляхты Западных губерний в начале XIX века*, „Родина” 2011, 7, s. 83–85; eadem, „Не хочу учиться, а хочу жениться!”: правовое регулирование заключения брака в Западных губерниях Российской империи (первая половина XIX века), „Историки-слависты МГУ”, т. 8: *Славянский мир: в поисках идентичности*, 2011, s. 232–244.

³⁶ А. Суслов, „Не упраздняется народ с таким прошлым...”, „Родина” 2010, 7.

Na MGU tradycyjnie istnieje silna szkoła edytorstwa źródeł. Z materiałów wydanych w ostatnich latach wyjątkowo cennym źródłem do historii Polski są opracowane przez Łarisę Zacharową (Larisa Georgievna Zaharova) dzienniki Dmitrija Milutina (Dmitrij Alekseewič Milūtín) — ministra wojny Cesarstwa Rosyjskiego, który relacjonuje dzień po dniu przebieg powstania styczniowego³⁷. Wspomnienia Milutina nie tylko pozwalają nam poznać stanowisko „oficjalnej Rosji”, ale również zrozumieć, dlaczego, mimo oczywistej dysproporcji sił, przez wiele miesięcy nie udało się Rosjanom zdławić powstania. Co ciekawe, zdaniem Zacharowej Polacy powinni uważać Milutina za swojego dobroczyńcę (reforma uwłaszczeniowa), a nie za kata powstania³⁸.

Ważnym wydarzeniem jest nowe wydanie wspomnień Michaiła Murawjowa-Wieszatiela (Mihail Nikolaewič Murav'ëv) znanego w Rosji jako Murawjow-Wileński³⁹. Wiele mówiący jest sam tytuł publikacji — oznaczający „Jestem gotowy poświęcić siebie...”. Kat polskiego powstania przedstawiony jest przez redaktora jako wybitny działacz społeczny, który całe swoje życie poświęcił, służąc ojczyźnie. Dla polskiego czytelnika najciekawsza jest część dotycząca tłumienia powstania styczniowego, które dla Murawjowa było zwykłym buntem nieposłusznych poddanych cara Aleksandra II. Według autora stłumienie powstania było jego obowiązkiem, który jak przystało na rosyjskiego patriotę i sprawnego dowódcę, spełnił w idealny sposób. Wieszanie powstańców było rzekomo tylko odpowiedzią na metody powstańcze. Brak reakcji oznaczałby słabość Rosji, a w rezultacie dłuższe powstanie i większą liczbę zabitych po obu stronach. Pozostając przy zagadnieniach edytorskich, warto wspomnieć o miłośnej korespondencji Feliksa Dzierżyńskiego i zesłanej do Nolińska Margarity Nikolaewej (Margarita Fedorovna Nikolaeva), z lat 1899–1901, zawierającej bardzo dokładne opisy zesłańczej codzienności w osadzie Kaj⁴⁰. Według Aleksandra Plechanowa (Aleksandr Mihajlovič Plehanov) — autora komentarza do źródeł — już na przełomie wieków było widać, że późniejszy „rycerz rewolucji” jest idealistą i potrafi wyrzec się miłości dla idei. Listy te zostały wykorzystane w najnowszej polskiej biografii Dzierżyńskiego⁴¹.

Pojawiły się również materiały dotyczące Polaków w Petersburgu. Od czasów prac Ludwika Bazyłowa i Ryszarda Wołoszyńskiego nikt w Polsce

³⁷ Д. А. Милютин, *Воспоминания. 1863–1864*, Москва 2003.

³⁸ В. В. Петелин, *Жизнь графа Дмитрия Милютина: историческое повествование*, Москва 2011.

³⁹ М. Н. Муравев-Виленский, *Я готов жертвовать собой*, Москва 2009.

⁴⁰ Я Вас люблю... *Письма Феликса Дзержинского Маргарите Николаевой*, wyd. А. М. Плеханов, А. А. Плеханов, Москва 2007.

⁴¹ S. Frołow, *Dzierżyński. Miłość i rewolucja*, Kraków 2014.

nie podejmuje gruntownych badań nad dziejami Polaków w stolicy Rosji⁴². W Rosji niemalże co roku wydawane są nowe źródła dotyczące dziejów petersburskiej Polonii. Część z nich to tłumaczenia z jęz. polskiego, część to materiały nie znane do dziś szerszemu gronu polskich historyków. W 2010 r. staraniem Abrama Rejtblata (Abram Il'ič Rejtblat) i Aleksandra Fieduty (Aleksandr Iosifovič Feduta) zostały wydane wspomnienia: Józefa Przecławskiego, Tadeusza Bobrowskiego, Mikołaja Malinowskiego i Adama Kirkora⁴³.

W ostatnich latach jednym z najaktywniejszych badaczy historii Polski jest Aleksiej Wasiliew (Aleksiej Grigor'evič Vasil'ev). Od 2009 r. przy współpracy z Uniwersytetem Pedagogicznym im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie organizuje cykliczne konferencje polsko-rosyjskie odbywające się w Polsce i w Rosji⁴⁴. Sam zdążył zasłynąć jako badacz polsko-rosyjskiej pamięci historycznej, imagologii narodowej oraz specjalista od polskiej historiografii⁴⁵. Jedną z najciekawszych i najczęściej głoszonych przez niego tez jest różnica pomiędzy pamięcią historyczną Polaków i Rosjan. Uważa on, że zbiorowa pamięć każdego narodu rozciąga się pomiędzy dwoma biegunami: traumą i triumfem. Według Wasiliewa rosyjska pamięć o historii jest tradycyjnie nastawiona na triumf (wypędzenie Polaków z Kremla, wygrane wojny z Napoleonem i oczywiście zwycięstwo w II wojnie światowej), natomiast w pamięci historycznej Polaków główne miejsce zajmuje trauma i kult nieszczęśliwej ofiary, który dzieli na dwa nurty. Pierwszy z nich to koncepcja mesjanistyczna autorstwa Mickiewicza i Lelewela. Autor klasyfikuje go jako optymistyczno-romantyczny, gdyż zrzuca on wszelką odpowiedzialność za stan Polski na państwa ościenne, które zazdroszczą Polsce duchowego rozwoju, i zakłada, że Polska jest Chrystusem narodów, poświęcającym się dla dobra innych, a każde powstanie wyjaśnia w duchu religijnym. Koncepcja ta była szczególnie popularna w czasie zaborów, jednak według Wasiliewa po dziś dzień Polacy chętnie się do niej odwołują. Drugi

⁴² Wyjątek stanowią prace Tamary Smirnowej (Tamara Mihajlovna Smirnova) publikującej artykuły o Polakach przełomu XIX/XX w. w serii *Polonica*. Na początku 2013 r. powstała też jej monografia na ten temat. Т. М. Смирнова, *Польские общества в Санкт-Петербурге: конец XIX — начало XX века*, Санкт-Петербург 2013.

⁴³ *Поляки в Петербурге в первой половине XIX века*, оргас. А. И. Федута, Москва 2010.

⁴⁴ А. Васильев, В. Чистякова, *Международный научный конгресс „Польша-Россия. Трудные вопросы. Три нарратива: история, литература, фильм”*, „Новое литературное обозрение” 2011, nr 2.

⁴⁵ А. Г. Васильев, *Мемориализация травмы в культурной памяти: „падение Польши” в польской историографии XIX века, w: Образы истории и исторические представления: Россия — Восток — Запад*, red. Л. П. Репина, Москва 2010, s. 813–843; idem, *Vita memoriae, casus Poloniae*, „Культурологический журнал” 2012, nr 3(9) [http://www.cr-journal.ru/rus/journals/154.html&j_id=11 z 12 XII 2013]; А. Wasiliew, *Joachim Lelewel w rosyjskiej historiografii*, w: *Мысль и слово*, s. 291–314.

nurt jest pesymistyczny i swe korzenie wywodzi z „krakowskiej szkoły historycznej”, według której Polska sama jest sprawcą wszystkich swoich nieszczęść.

Rosyjscy historycy zajmujący się rozwojem katolicyzmu w Cesarstwie Rosyjskim bardzo często poruszają kwestie ważne z punktu widzenia historii Polski. Najgłośniejszą książką w tej dziedzinie w ostatnich czasach była praca wspomnianego już Dołbiłowa⁴⁶. Rosyjski badacz z Marylandzkiego Uniwersytetu w College Park zastanawiał się, jak za panowania Aleksandra II, zarówno przed powstaniem styczniowym, jak i po nim, kształtował się stosunek oficjalnych władz do katolicyzmu. Bez wątplenia represje wymierzone w katolików, szczególnie Polaków, były związane z zaostrzającą się polityką rusyfikacji. Z drugiej strony władze nie zdecydowały się, aby odmówić religii katolickiej prawa do istnienia. Praca Dołbiłowa porusza wiele nieznanych wątków etniczno-religijnej polityki Petersburga względem katolików z byłych terenów Rzeczypospolitej. Bezpośrednio z historią Polski są związane również prace Tatjana Niedzieluk (Tat'jana Gennad'evna Nedzel'uk) z Nowosybirsk, która od wielu lat specjalizuje się w problematyce historii Kościoła katolickiego w imperium, ze szczególnym uwzględnieniem Syberii⁴⁷. Z jej prac jasno wynika, że Kościół katolicki na Syberii był kształtowany przede wszystkim przez polskich zesłańców i osadników, dzięki czemu po dziś dzień, mimo represji w czasach ZSRS, dominuje w nim „polska tradycja”.

Uwzględniając uwarunkowania historyczne, od wielu dziesięcioleci naukowcy z Syberii zajmują się historią polskich zesłańców⁴⁸. Najbardziej znanym badaczem polskich zesłańców pozostawał przez lata zmarły w tym roku Bolesław Szostakowicz (Boleslav Sergeevič Šostakovič) z Irkuckiego Uniwersytetu Państwowego. Napisał kilkadziesiąt artykułów poświęconych Polakom na Syberii, współorganizował kilka konferencji o tej tematyce, a także współredagował zbiory pokonferencyjne⁴⁹. Zredagował również pierwszy tom wspomnień polskich zesłańców (Agatona Gillera, Wincentego i Albiny Migurskich, Justyniana Rucińskiego

---

⁴⁶ М. Д. Долбилов, *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва 2010, s. 561.

⁴⁷ Т. Недзелюк, *На пути к гражданскому обществу. Католики на востоке Российской империи (рубеж XIX–XX вв.)*, Новосибирск 2011; eadem, *Римско католическая церковь в политическом пространстве Западной Сибири. 1881–1918 гг.*, Новосибирск 2009.

⁴⁸ Patrz: W. Caban, *Zsyłka Polaków na Syberię w XIX wieku. Przegląd publikacji polskich i rosyjskich/radzieckich*, PH 105, 2014, 4, s. 713–738.

⁴⁹ *Польские исследователи Сибири*, red. М. Волос, П. Глушковский, Б. С. Шостакович, Санкт-Петербург 2011.

i Juliana Sabińskiego)⁵⁰, który rozpoczął serię wydawniczą „Biblioteka Polsko-Syberyjska”. Seria ta zainicjowana w roku 2009 przez ówczesnego Konsula Generalnego Polski w Irkucku Piotra Marciniaka ma na celu przybliżenie rosyjskiemu czytelnikowi wkładu Polaków w rozwój Syberii. Jednocześnie ma pokazać ich dramatyczne losy związane z walką o niepodległość, powstaniami i zesłaniami.

W 2012 r. wspomniana seria wzbogaciła się o kolejną pracę, tym razem monografię utalentowanej badaczki Swietłany Muliny (Svetlana Anatol'evna Mulina) z Omskiego Agrarnego Uniwersytetu Państwowego im. Piotra Stołypina poświęconą adaptacji Polaków na Syberii Zachodniej po powstaniu styczniowym⁵¹. Praca nie tylko przybliży rosyjskim czytelnikom historię polskich powstańców, ale też z socjologicznym zacięciem pokazuje na przykładzie przeszło 4 tys. zesłańców proces ich adaptacji w różnych punktach zachodniej Syberii. W książce możemy również znaleźć informacje o stosunku lokalnej administracji i miejscowej społeczności do przesiedlonych Polaków. Autorka dowodzi, że w drugiej połowie XIX w. Polacy byli jedną z najliczniejszych mniejszości na Syberii Zachodniej i walczyli przyczynili się do rozwoju wielu miast tej części Cesarstwa. Badania Muliny oraz innej syberyjskiej badaczki zaowocowały też powstaniem słownika biograficznego Polaków w zachodniej Syberii po powstaniu styczniowym⁵².

W serii tej został wydany również album polskiego zesłańca-malarza Leopolda Niemirowskiego⁵³, włączonego jako rysownik do ekspedycji naukowej przez Irkucki Oddział Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Przetłumaczono także na język rosyjski wybitną pracę Wiktorii Śliwowskiej pt. *Ucieczki z Sybiru*⁵⁴. Najnowszą pracą, jaka ukazała się w ramach „Biblioteki Polsko-Syberyjskiej”, jest pierwsza biografia Bronisława Grąbczewskiego — Polaka, generała rosyjskiej armii, podróżnika i badacza Azji Środkowej⁵⁵. W Polsce jest on znany głównie dzięki swoim wspomnieniom, napisanym już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Żaden z polskich historyków nie zbadał dotychczas spuścizny, jaką pozostawił po sobie

⁵⁰ *Воспоминания из Сибири: мемуары, очерки, дневниковые записи польских политических ссыльных в Восточную Сибирь первой половины XIX столетия*, оргас. Б. С. Шо-стакович, Иркутск 2009.

⁵¹ С. А. Мулина, *Мигранты поневоле. Адаптация ссыльных участников польского восстания 1863 года в Западной Сибири*, Санкт-Петербург 2012.

⁵² С. А. Мулина, А. А. Крих, *Поляки в Западной Сибири. Последняя треть XVIII — первая треть XIX веков: Биографический словарь*, Омск 2013.

⁵³ *Путешествие по Восточной Сибири Леопольда Немировского. Podróż po Syberii Wschodniej*, Иркутск 2010.

⁵⁴ В. Сливовская, *Побеги из Сибири*, Санкт-Петербург 2013.

⁵⁵ А. Ю. Рудницкий, *Этот грозный Громбчевский... Большая игра на границах империи*, Санкт-Петербург 2013.

Grąbczewski w rosyjskich archiwach. Dzięki pracy Artioma Rudnickiego (Artëm Ūr'evič Rudnickij), który dotarł do jego korespondencji, wiemy, jak bardzo zależało mu na zwiększeniu wpływów Cesarstwa Rosyjskiego w Pamirze i Afganistanie oraz jaką odwagą i dyplomatycznym kunsztem wykazywał się w kontaktach z Anglikami, którzy również starali się umocnić swoją pozycję w Azji Środkowej. Książka pokazuje, że — wbrew utartym stereotypom — Polak mógł osiągnąć w armii rosyjskiej najwyższe godności i traktować Rosję jako swoją ojczyznę, nie przestając się uważać za polskiego patriotę. W tym roku planowane jest wydanie tomu studiów B. Szostakowicza ujmującego całościowo kwestię Polaków na Syberii w XIX w.

Wymieniając syberyjskich badaczy, należy koniecznie wspomnieć Jekatierinę Tumanik (Ekaterina Nikolaevna Tumanik) z Instytutu Historii Syberyjskiego Oddziału RAN. Do najważniejszych jej prac poświęconych polskim zesłańcom należy biografia Józefa Adamowskiego, zesłańca politycznego, który zrobił karierę jako przedsiębiorca⁵⁶. Pokazuje ona czytelnikom, że transport rzeczny, w rezultacie zaopatrzenie Syberii Zachodniej i „połączenie” jej z Rosją odbywał się w znacznej mierze dzięki transportowej firmie założonej przez Adamowskiego. Podobną tematyką zajmuje się Tatjana Mosunowa (Tat'âna Petrovna Mosunova) z Jekateryburga, która od wielu lat prowadzi badania nad kilkoma pokoleniami ważnego dla Uralu rodu Koziół-Poklewskich⁵⁷.

W Nowosybirsku losem Polaków w XIX stuleciu zajmuje się Leonid Ostrowski (Leonid Kazimirovič Ostrovskij). Jego ostatnia praca to próba kompleksowego ujęcia losu polskiej diaspory od końca XIX w. do lat czterdziestych XX w.⁵⁸ Autor analizuje liczebność i skład społeczny polskiej mniejszości. Szczególną uwagę poświęca roli i znaczeniu Polaków w rozwoju Syberii (powstanie nowych miast, reorganizacja rolnictwa, budowa fabryk, powstanie przemysłu). Dodatkowym atutem książki są obszernie opisy udziału Polaków z zachodniej Syberii w armii Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1914–1917, podczas rewolucji październikowej, a także w czasach wojny domowej. Mankamentem pracy jest pobieżne ujęcie „operacji polskiej” NKWD. Szkoda, że książkę wydano w nakładzie zaledwie kilkudziesięciu egzemplarzy.

Na pograniczu polskiej i rosyjskiej historiografii działa Sergiusz Leończyk (Sergej Vladimirovič Leončik), który również wszechstronnie opisuje

---

⁵⁶ E. Н. Туманик, *Юзеф Адамовский и становление пароходства в Западной Сибири в середине XIX века*, Новосибирск 2011.

⁵⁷ В. П. Микитюк, Т. П. Мосунова, Е. Г. Неклюдов, *Род Поклевских-Козелл*, Екатеринбург 2014.

⁵⁸ Л. К. Островский, *Поляки в западной Сибири в 1890–1930 гг.*, Новосибирск 2011.

dzieje Polaków na Syberii⁵⁹. Leończyk jest również redaktorem kwartalnika „Rodacy” (pismo syberyjskie Kongresu Polaków w Rosji), w którym regularnie od 15 lat są zamieszczane krótkie artykuły poświęcone historii Polaków na Syberii. W kontekście zesłań warto pamiętać, że Polacy byli wysyłani nie tylko na tereny Syberii. Od wielu lat podkreśla to W. Śliwowska, która pokazuje, że Sybir nie oznacza dla Polaków tylko geograficznej Syberii, ale jest szerszym pojęciem oznaczającym „sumę doświadczeń doznanych na rozległych obszarach cesarstwa rosyjskiego przez polskich zesłańców, przemocą oderwanych od miejsc swego stałego zamieszkania”⁶⁰. Tezę Śliwowskiej potwierdzają prace Ludmiły Kononowej (Lûdmila Pavlovna Kononova) z Archangielska⁶¹ i Wiaczesława Pawłowa (Vâčeslav Anatol’evič Pavlov) z Czebaksar⁶².

Tradycyjnie polsko-rosyjskie tematy są badane w Kazaniu, którego historia ściśle wiązała się z Polakami przez cały XIX w.⁶³ W wydanym 2011 r. zbiorze artykułów o Polakach w Kazaniu i Wołgo-Uralu w XIX–XX w. cały rozdział poświęcony jest właśnie tej tematyce⁶⁴. Po lekturze zbioru łatwo dojść do wniosku, że kompleksowe studia nad wieloma wybitnymi postaciami, takimi jak Józef Kowalewski (filomata, rektor Kazańskiego Uniwersytetu, twórca europejskiej mongolistyki, dziekan Wydziału Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego) Jan Baudouin de Courtenay (twórca kazańskiej szkoły lingwistycznej, kandydat na prezydenta Polski w 1922 r.) lub Witold Orłowski (uznany kardiolog), można przeprowadzić jedynie przy współpracy polskich i rosyjskich historyków, przeznaczając na nie wiele

⁵⁹ С. Леончик, Максимилиан Маркс. Судьба польского интеллигента в енисейской ссылке, w: *Польская интеллигенция в Сибири XIX–XX вв.*, red. idem, Красноярск 2007, s. 104–113; idem, *Ссылные участники польского восстания 1863–1864 гг. в Абаканском железодобывательном заводе*, w: *Актуальные вопросы истории ссылки участников Январского польского восстания 1863–1864 гг.*, red. Б. С. Шостакович, Иркутск 2008, s. 156–160.

⁶⁰ W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005, s. 7.

⁶¹ Л. П. Кононова, *Ссылка участников польского восстания 1863–1864 годов (по материалам Архангельской губернии)*, Архангельск 2004; eadem, *Участники польского восстания 1863–1864 гг. в архангельской ссылке*, w: *Каторга и ссылка на Севере России*, red. М. Н. Супрун, t. 1: *Польская ссылка*, Санкт-Петербург–Архангельск 2004.

⁶² В. А. Павлов, *Польские ссылки в Чувашии*, w: *Польская ссылка в России XIX–XX веков: Региональные центры*, red. Р. М. Валеев, И. И. Шарифжанов, Казань 1998, s. 207–212; idem, *Губернские и уездные органы власти и политическая ссылка в Российской империи (на материалах ссылки в Казанскую губернию участников польского восстания 1863–1864 гг.)*, Чебоксары 2006.

⁶³ И. И. Шарифжанов, *Польские профессора и преподаватели в Императорском Казанском университете*, Казань 2002; idem, *Поляки — преподаватели Казанского университета и других учебных заведений Казани*, Казань 2002.

⁶⁴ *Polonia в Казани и Волго-Урале в XIX–XX вв.*, red. П. Глушковски, Г. П. Мягков, Р. А. Циунчук, Казань 2011.

lat i mając doskonałą znajomość polskich i rosyjskich archiwów. Kazańscy historycy nie ograniczają się tylko do badań nad polsko-rosyjskimi związkami w nauce, pokazując, że Tatarstan był przez wiele lat miejscem zesłań tysięcy Polaków⁶⁵. Godne podkreślenia są podejmowane przez Rustiema Cyunczuka (Rustem Arkad'evič Ciunčuk) próby zestawienia listy polskich studentów Kazańskiego Cesarskiego Uniwersytetu.

Wiele prac istotnych dla historii Polski pisanych jest w Rosji przez ludzi, którzy Polską i Polakami zajmują się tylko na marginesie swoich głównych badań. Bardzo często, badając społeczną, polityczną czy ekonomiczną historię Rosji, nie sposób obojętnie przejść obok „kwestii polskiej”. Badaczom tym, mimo że często nie znają polskiego, udaje się niejednokrotnie dotrzeć do faktów istotnych dla historii naszego kraju. Już wspominałem o biografii Mikołaja I, jednak polscy historycy mogą znaleźć w rosyjskich pracach daleko więcej interesujących tematów. Zważywszy na charakter mojego artykułu, mogę jedynie zasygnalizować kilka prac, które wydały mi się wyjątkowo ważne. Do takowych z pewnością należy biografia znanego rosyjskiego poety Piotra Wiaziemskiego (Pëtr Andreevič Vâzemskij), który przez kilka lat pracował jako tłumacz w kancelarii gubernatora Nikołaja Nowosilcowa (Nikolaj Nikolaevič Novosil'cov)⁶⁶. Warto również zapoznać się z książką wybitnego rosyjskiego historyka Władysława Grosuła (Vladislav Âkimovič Grosul), który opisał związki polskiej i rosyjskiej emigracji w XIX w.⁶⁷ Równie ciekawa jest analiza rosyjskiej biurokracji w pierwszej połowie XIX w. dokonana w ostatniej monografii Iriny Różyckiej (Irina Vladimirovna Ružickaâ)⁶⁸. Dużo polskich wątków można spotkać także w biografii Aleksandra Hercena (Aleksandr Ivanovič Gercen) wydanej w popularnej serii „Życie wybitnych ludzi”⁶⁹. Szczególnie ciekawy dla polskiego czytelnika jest rozdział poświęcony stosunkowi pisarza do powstania styczniowego.

Warto również wspomnieć o materiałach pokonferencyjnych. W Polsce, w czasach pogoni za punktami, prace te są coraz rzadziej wydawane. W Rosji również spada ich liczba, mimo to co roku publikowanych jest

---

⁶⁵ Я. Я. Гришин, *Казань и Казанский край глазами польских ссыльных*, Казань 2008; ten sam Jakow Griszyn napisał kilkanaście lat wcześniej polakożerczą książkę o polsko-sowieckich stosunkach w latach 1918–1946. Idem, *Синдром русофобии*, Казань 1995.

⁶⁶ П. В. Акульшин, П. А. Вяземский. *Власть и общество в дореформенной России*, Москва 2001.

⁶⁷ В. Я. Гросул, *Русское зарубежье в первой половине XIX века*, Москва 2008.

⁶⁸ И. В. Ружицкая, „Просвещенная бюрократия”. 1800–1860-е гг., Москва 2009.

⁶⁹ И. Желвакова, *Герцен*, Москва 2010; jest to już druga biografia Hercena wydana w tej serii. Upadek ZSRS pozwolił badaczce spojrzeć na działalność Hercena pod innym kątem niż w czasach sowieckich. В. Прокофьев, *Герцен*, Москва 2010.

przynajmniej kilka zbiorów z artykułami pokonferencyjnymi dotyczącymi polsko-rosyjskiej problematyki. Przytoczone przeze mnie dotychczas pozycje to zaledwie mała część pokłosa pokonferencyjnego. Rzadko kiedy konferencje poświęcone są tylko XIX w., a tym bardziej jednemu wydarzeniu. Bardzo często są to zbiory artykułów dotyczące szeroko rozumianej polsko-rosyjskiej problematyki, z naciskiem na XIX i XX w.

Szczególnie ciekawy materiał można znaleźć w pracach, które ukazały się po konferencji w Tambowie. Organizatorzy wyszli z założenia, że o polskiej diaspory w Moskwie i Petersburgu powstała już cała masa prac, popularnym kierunkiem badawczym są dzieje Polaków na Syberii, natomiast całkowicie zapomniane pozostają losy tysięcy Polaków rozsianych po szeroko rozumianej rosyjskiej prowincji⁷⁰. Dzięki temu w tomie znalazły się artykuły o Polakach z Woroneża, Tambowa, Kurska i Orła. Najwięcej artykułów było poświęconych wkładowi Polaków w rozwój edukacji na południu Rosji, nie zabrakło jednak też tematów społecznych, politycznych, militarnych oraz z zakresu mikrohistorii.

Nie mniej ciekawe są zbiory artykułów o Polakach w Rosji wydawane po konferencjach organizowanych w Krasnodarze, których znaczna część poświęcona jest węzłowym polsko-rosyjskim problemom w XIX w.⁷¹ Na uwagę zasługują również inne materiały, ukazujące się regularnie co dwa lata po konferencjach w Omsku, gdzie już od wielu lat odbywają się spotkania polskich i rosyjskich historyków zajmujących się historią Polaków na Syberii⁷².

Mimo znikomego zainteresowania powstaniem styczniowym w Rosji, odbyły się przynajmniej 3 konferencje związane ze 150. rocznicą jego wybuchu: w IS RAN w Moskwie, Nowogrodzie Wielkim i Nowosybirsku (materiały z dwóch ostatnich konferencji ukazały się już drukiem)⁷³. W ramach serii *Russkij sbornik* wydawanej przez „polittechnologa” i nacjonalistę

⁷⁰ Поляки в истории российской провинции XIX–XX вв. Диалог цивилизации, red. Ю. А. Мизис, Тамбов 2010.

⁷¹ Поляки в России: эпохи и судьбы, red. Х. Граля, А. Л. Петровский, А. И. Селицкий, Краснодар 2009; Поляки в России: история и современность, red. Х. Граля, А. Л. Петровский, А. И. Селицкий, Краснодар 2009.

⁷² Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития. Материалы VII Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию Омского государственного аграрного университета и 180-летию агрономической науки в Западной Сибири, red. Т. Н. Золотова, В. В. Слободский і in., cz. 1–3, Омск 2008; Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития. Сборник научных трудов, red. Т. Н. Золотова, В. В. Слободский і in., cz. 1–3, Омск 2010; Сибирская деревня: история, современное состояние, перспективы развития. Сборник научных трудов, red. Т. Н. Золотова, В. В. Слободский і in., cz. 1–3, Омск 2012.

⁷³ Проблемы российско-польской истории и культурный диалог. Материалы Международной научной конференции, red. М. Волос, Н. П. Матханова, Новосибирск 2013;

rosyjskiego Modiesta Kolerowa (Modest Alekseevič Kolerov) zostały opublikowane materiały polskich i rosyjskich historyków i polityków dotyczące powstania styczniowego⁷⁴.

I wreszcie ostatnia z tendencji w polsko-rosyjskich badaniach, nasilająca się od niedawna. Zarówno wśród profesjonalnych historyków, jak i w całym rosyjskim społeczeństwie widać wyraźny wzrost zainteresowania przyczyną klęski 1918 r., a w konsekwencji upadku całego imperium. Na tym tle świetnie analizować można to, jak zmieniał się stosunek władz i społeczeństwa rosyjskiego do kwestii polskiej. Do najważniejszych prac poruszających polsko-rosyjskie stosunki w czasie I wojny światowej należy czterotomowy zbiór pokonferencyjny. Do chwili obecnej ukazał się pierwszy tom⁷⁵, a kolejny jest złożony do druku. Tomy te są efektem długoletniej współpracy Mariusza Wołosa i Grigorija Szkundina (Grigorij Davidovič Škundin) – wiceprezydenta Rosyjskiego Stowarzyszenia Historyków Pierwszej Wojny Światowej z kilkudziesięcioma autorami z kilkunastu różnych państw⁷⁶. Polskich historyków wojskowości powinna zainteresować również seria dotycząca bitew w czasie I wojny światowej⁷⁷.

Najlepsi badacze świetnie rozumieją, że tak jak nie można zajmować się historią Polski, nie znając historii Rosji, tak i nie są możliwe dogłębne studia nad historią Rosji bez znajomości historii Polski, szczególnie kiedy mówimy o XIX w. W Rosji zainteresowanie XIX stuleciem wciąż jest ogromne, natomiast wyraźnie brakuje młodych badaczy zajmujących się historią Polski. Na rynku wydawniczym widoczna jest też luka w tłumaczeniach polskich tekstów naukowych, również tych dotyczących XIX w. Poza nielicznymi wyjątkami książek pisanych z myślą o rosyjskim czytelniku⁷⁸ polskie prace są nieznane na rosyjskim rynku wydawniczym (nie mam tu na myśli wąskiego grona rosyjskich badaczy specjalizujących się w historii Polski).

Od wielu lat polska i rosyjska historiografia inspirowa się nawzajem i zachęcają do innego, często odkrywczego spojrzenia na własną historię. Już

К 150-летию Январского восстания в Польше: польские ссыльные в Новгородской губернии, red. Б. Н. Ковалёв, Великий Новгород 2013.

⁷⁴ *Русский сборник. Исследования по истории России*, red. О. Р. Айрапетов i in, nr 15: *Польское восстание 1863 года*, Москва 2013.

⁷⁵ *Народы Габсбургской монархии в 1914–1920 гг.: от национальных движений к созданию национальных государств*, t. 1, red. М. Волос, Г. Д. Шкундин, Москва 2012.

⁷⁶ W tę tematykę wpisuje się również zbiór artykułów: Н. М. Пашаева, *Очерки русско-польских движений в Галичине XIX–XX вв.*, Москва 2007.

⁷⁷ С. Г. Нелипович, *Варшавское сражение. Октябрь 1914*, Москва 2006; М. В. Оськин, *Лодзинская оборонительная операция. Осень 1914*, Москва 2007.

⁷⁸ П. Глушковский, Ф. В. Булгарин в *русско-польских отношениях первой половины XIX века: эволюция идентичности и политических воззрений*, Санкт-Петербург 2013.

blisko 200 lat upłynęło od czasu, kiedy to rosyjscy intelektualści zaczytywali się pracami historycznymi Juliana Ursyna Niemcewicza, a Joachim Lelewel napisał głośną krytykę *Historii Państwa Rosyjskiego* Nikołaja Karamzina (Nikołaj Mihajlovič Karamzin). W ciągu XIX w. z oczywistych względów nie wszyscy badacze chcieli i mogli uciec od ideologii i traktować dzieje Polski jedynie jako obiekt badań, z drugiej jednak strony bez trudu można wymienić licznych rosyjskich naukowców z Nikołajem Kariejewem (Nikołaj Ivanovič Kareev) na czele, którzy jawnie przyczynili się do rozwoju polskiej historiografii. Podobnie sytuacja wyglądała w XX w., szczególnie zaś w jego drugiej połowie. Prace wielu sowieckich historyków, zwłaszcza Władimira Djakowa (Vladimir Anatol'evič D'âkov) i Ilji Millera (Il'â Solomonič Miller), były wzorem rzetelności i naukowego podejścia do polsko-rosyjskich stosunków w XIX w. także dla polskich uczonych. Poza tym monografie i artykuły pisane przez sowieckich historyków bardzo często były oparte na materiałach niedostępnych (nie tylko z ideologicznych, ale również geograficznych względów) dla Polaków.

Podobnie sytuacja wygląda teraz. Mało który z polskich badaczy może pozwolić sobie na rzetelną kwerendę w archiwach Moskwy, Petersburga, Kazania, a tym bardziej prowincjonalnych rosyjskich miast. Niestety najczęściej badania archiwalne są prowadzone w pośpiechu. Dla wielu rosyjskich badaczy dotarcie do określonych archiwów nie stanowi problemu, natomiast poważnym kłopotem jest brak dostępu do nowej polskiej literatury oraz wąski obieg publikacji w samej Rosji. Prowadzi to do sytuacji, w której wielu historyków powtarza pracę wykonaną już przez innych. Z drugiej strony wielokrotnie mamy do czynienia z odmiennym, ciekawym i odkrywczym spojrzeniem na znany już w literaturze problem. Dlatego wielce perspektywiczne wydają się wspólne polsko-rosyjskie naukowe projekty historyczne. Polsko-rosyjskie stosunki w XIX w. pozostaną dla Rosjan istotną kwestią dla pełnego poznania i zrozumienia historii własnego państwa. Można więc żywić nadzieję, że „sprawa polska” zawsze będzie wzbudzała duże zainteresowanie u naszych wschodnich sąsiadów i bez względu na stan stosunków wzajemnych pomiędzy naszymi państwami zawsze znajdą się w Rosji naukowcy, którzy będą chcieli zajmować się dziejami Polski.

Polish-Russian Relations during the Nineteenth Century in Contemporary Russian Historiography

The purpose of the article is to bring the reader closer to the most prominent publications about the history of Poland and Polish-Russian relations during the nineteenth century, written in the Russian Federation in 1999–2014. Despite the fact that after the fall of the Soviet Union the number of studies dealing with the so-called Polish question radically dropped, scores of articles and a number of books appear in Russia each year to cast a new light on the history of nineteenth-century Poland. Polish-Russian relations of the period remain an essential problem for Russian historians, enabling them to become better acquainted with, and understand the past of their state.

Owing to the number of works dealing with this topic the article outlines only the most important tendencies in pertinent studies, with the author discussing basic publications. The key to systematising a survey of historical writings involves scientific centres issuing the studies in question: the Institute of Slavic Studies at the Russian Academy of Sciences — gathering the largest number of researchers dealing with the history of Poland, the Lomonosov Moscow State University, the Kazan State University, assorted Siberian academies, etc. Historians for years recognised as leading researchers specialising in nineteenth-century Polish-Russian relations (Leonid Gorizontov, Alexei Miller) are discussed separately. The article considers also another group of publications — books and articles in which the “Polish question” is not the prime theme (e.g. biographies of Nicholas I, reminiscences of Russian military and social activists), but whose authors managed to reach new sources essential for the history of Poland.

Translated by Aleksandra Rodzińska-Chojnowska